

IV. Évfolyam 2. szám - 2009. június

Horváth Zita
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

LELKÉSZEK A KATONÁK KÖZÖTT

Absztrakt

Isten Katonái mindig is jelentős szereppel bírtak a hadseregek vallási nevelésében és gondozásában. A cikk összefoglalást nyújt a harcoló közösségekben megjelenő vallási szolgálat elméletének és gyakorlatának történetéből a bibliai időktől a modern katonai lelkigondozás kezdeteiig.

Soldiers of God have always played a role in the religious education and service of the military. The article provides a summary of the development of the theory and practice of clerical service to the war fighting society from biblical times till the appearance of modern military pastoralism.

Kulcsszavak: lelkigondozás, vallás, hadtörténet ~ pastoralism, religion, military history

A katonák között végzett lelkipásztori tevékenység az egyház misszionáló küldetésének egyik területe. Az egyház már a kezdetekben rájött, hogy kiemelten, nagy hangsúllyal foglalkoznia kell azzal a közösséggel is, amely katonai testületbe tömörült.

A kétezer éves egyháztörténelemben mindig voltak olyan hívek egyházi és világi oldalról, akik a katonák lelki ügyeinek szolgálatát vállalták, néha még akkor is, amikor az adott körülmények nem voltak éppen megfelelőek.

Elmondhatjuk, hogy amióta állandó hadseregekről beszélhetünk, az állam az egyházzal szorosan együttműködve, a hadseregen belül egész szervezetet állított fel azért, hogy az a katonaság lelki gondozását végezze. Egyes időszakokat figyelmen kívül hagyva az állam a katonák vallásosságára mindig nagy figyelmet fordított. Emellett a katonaság folyamatosan igényelte a kereszténység erkölcsi értékeit és erőit honvédő és egyéb háborúi megvívása közben. Amióta beszélhetünk katonai érdekvédelemről, azóta joggal megemlíthetjük a katonai lelkészi tevékenységet is.

A katonák vallásos nevelése, vallási igényeinek kielégítése, tehát mint állami feladat jelentkezett, és ezekről általában a hadügyi kormányzatok gondoskodtak. Amikor erről beszélünk, természetesen meg kell említenünk azt a tényt is, hogy az egyház is viszont igényelte

azt, hogy egy olyan nagyszámú közösségben, mint a hadsereg, egyre nagyobb számú hívőt állítson maga mellé. A nagy lelki nyomás alatt lévő embereket mindig is könnyebb volt vallásgyakorlásra bírni, tehát a katonának legalább annyira szüksége volt az egyházra, mint az egyháznak a katonára.

A keresztény embernek, akár a katonai hivatást választotta, akár nem, keresztényi feladata van többek között népe és hazája iránt. “Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, Istennek, ami Istené”¹. Ez az a kötelességtudat, amit az egyház mindig képviselt, és most is képvisel a hadseregben. Ez az, ami alapjaiban meghatározza az ott végzett lelkipásztori munkát, és meghatározza a katonai lelkészek tevékenységének mindenkori célját.

A katonalelkészek hosszú évszázadokon keresztül elsősorban papok voltak, és nem katonák. Ezért részükre katonai rang nem volt sem előírva, sem meghatározva. Bár mindig a vezérek mellett volt a helyük, a valóságban a sereg ellátó szolgálatának körébe, tehát az alakulat civil tagjai közé tartoztak.

A továbbiakban szeretném bemutatni a a tábori lelkészi szolgálat történetét és munkásságát az első állandó hadseregek korától napjainkig. Mikor erről beszélünk, több száz évet átfogó időszakról van szó, és persze a “tábori lelkész” kifejezés egy újabb kori megnevezése a tevékenységnek. Az ókori hadseregek papjai, illetve a honfoglaló magyarság sámánjai viszont ugyanazt a szerepet töltötték be a katonák életében, mint a jelenlegi tábori lelkészek, ezért joggal mondhatjuk őket a modern katonai lelkészek elődeinek. Bemutatom továbbá a szolgálat történelmében kialakult mély-, illetve csúcspontokat, melyek törvényszerűen bekövetkeznek egy olyan szervezetben, amely ilyen nagy múltat mondhat magáénak.

Ókori seregek és pogány népek papjai

Ha a harcoló katonák lelki támogatásáról, illetve papok hadseregbeli működéséről beszélünk, soha nem egy kor találmányát kell elképzelnünk. Ez az emberiség örökké jelen lévő igénye, mely egyes népek történelmében pontosan kimutatható, néha viszont a múlt homályába vész. A katonaságon belüli papi hivatásról azóta van tudomásunk, mióta népek háborúkat viselnek egymás ellen. Azt, hogy milyen mértékben és milyen alakban van jelen a papság a katonaság életében, mindig az dönti el, hogy mely népről beszélünk.

A görög eposzok konkrétan, név szerint őrzik papjaik emlékét, és több esetben is sorsfordító szerepet tulajdonítanak nekik. Láthatjuk például egy görög pap, Kalchas szerepét a trójai háborúban, kinek szerepet tulajdonítanak a trójai háború megindításában (Iphigenia feláldozása), és annak végkifejletében (a trójai faló bevetése) is. De szintén ilyen ismeretesek a druidák, a kelta bárdok, illetve a hun sámánok harceldöntő tevékenységei.

Athénban a népgyűlés a delphi jósokat kérdezte meg, mielőtt hadat üzent volna, a római szenátus pedig előbb haruspex-eitől² kért tanácsot hasonló esetekben. Ezt a motívumot felfedezhetjük a hunok háború előtti szokásaiban is, ők a táltosaik által jövendöltek szerint készültek fel a csatákra. Ezek az életre-halálra menő harcok látszólag mindig más ürüggyel, más néven indultak, de ami közös volt bennük, hogy egytől-egyik mindet “pro aris et focis”³ vívták a népek, törzsek.

Miért volt szükség jövendőmondókra, látnokokra, táltosokra? Az e korokra jellemző –

1 Részlet: Máté evangéliuma(22.21.)

2 Haruspex:(latin) látnok

3 “Pro aris et focis”:(latin) “Hazáért és vallásért”

legtöbbször véres kegyetlenséggel vívott - háborúban résztvevő ember mindig próbálta keresni a kapcsolatot az örök és feltétlen hatalommal. Mivel nem főleg a technikai fölény, hanem a fizikai erő és állóképesség, és nem utolsó sorban a szerencse kérdése volt egy háborúból élve hazatérni, a harcos érezni akarta a felsőbb hatalom befolyását, biztosítani akarta magának annak állandó jelenlétét.

Fennmaradtak bizonyítékok, miszerint a hadba vonulást már az ősi népek is nagy pompával ünnepelték. Az adott nép vallási vezetői különböző vallási szertartásokkal adták kifejezésre vallásos áhitatukat, és ezek által tudatták isteneikkel, mennyire bíznak azok segítségében. Már jóval időszámításunk előtt élt népeknél is vallási motívumok tűnnek fel nemcsak a hadbavonulás kapcsán, de a harcosá avatás szertartásában, illetve a győzelem és vereség megünneplésében is. Hitték, hogy harcaikban nemcsak ők küzdenek az ellenséggel, hanem isteneik is harcba szállnak. A szertartások lényege és célja az istenek támogatásáért való könyörgés, egyes esetekben az istenek kiengesztelése volt. Győztes hadjárat után soha nem maradhatott el az áldozat bemutatása sem, mellyel a harcosok hálójukat próbálták kifejezésre juttatni.

Huzamosabb ideig tartó háborúkra berendezkedett népeknél, mint például a rómaiak, a jövőmondók nemcsak otthon álltak rendelkezésre, hanem a légiókat kísérték, a katonák életének mindennapos szereplői voltak. A szó klasszikus értelmében ők már tábori lelki segítőként voltak jelen. Funkciójukat tekintve több okból is érdemes volt a légiókkal tartaniuk.

Egyrészt győztes csata után rögtön lehetőség nyílt az áldozatok bemutatására, melyet a jövőmondók vezettek le. Másrészt a légióparancsnokok a csapatok előtt velük vitették az imádott bálványokat, ezáltal tartva megfelelő szinten a vallásos érzületet a katonákban.

Magyar őseink bár pogányok voltak, vallásuk akkor is volt. Ez sámánizmus volt, ami aránylag tiszta monoteizmus⁴. A papokat táltosoknak, bűbájosoknak, javasoknak hívták. Tevékenységük összetettebb volt, mint mondjuk a római haruspexeké. Nem kizárólag a "papi" teendőkkel foglalkoztak, mint a könyörgések, áldozatbemutatás, lelki segítség. Mondhatjuk, hogy a testet is ápolták, mintegy orvosként is jelen voltak. A pogány magyarok úgy gondolták, hogy a betegségeket a "rossz szellemek" okozzák, így az a személy tudja azokat elűzni, aki tud velük kommunikálni. Ezért a javasok, táltosok az orvoslás tudományával is foglalkoztak, vagyis próbáltak uralkodni a betegséget okozó szellemek felett.

A magyarok hittek egyrészt a sámánok varázserejében, azonban nagy szerepet kapott a vallásos életükben az ősök szellemének tisztelete is. Az ősök varázshatalmában való hit az ősmagyar mondavilágba vezethető vissza. A monda szerint a magyarok ősanyját, Emesét egy álmában megjelenő turulmadár ejti teherbe, így születik meg Álmos, kinek a neve is erre a mondabeli történésre utal vissza. Emesét az új haza elfoglalása előtt feláldozzák, hogy varázsereje és hatalma fiára, Álmosra szálljon. Vagyis az áldozatok bemutatásának célja többek között az ősök varázserejének továbbörökítése is volt.

Ismeretes még ebből az időből a patriarchális teokrácia, amely az egy személyben gyakorolt világi és egyházi hatalmat jelentette. Ez azoknál a népeknél volt elfogadott, ahol a harc, a háborúskodás a mindennapok részét képezte, és a hadúri szerep majdnemhogy egybeolvadt az egyházfői szereppel. Ebben az esetben a papok lelkészi szolgálata olyan mértékben volt beleágyazva a hadi életbe, hogy néha vezető szerepet is cseréltek egymással.

Ha a tábori lelkészi szolgálat történelméről beszélünk, meg kell említenünk azt az ókori népet, amely a kereszténységet előkészítette. Ez a nép Izrael volt, melynek ugyanúgy voltak katonái, és a táboraikban lelki szolgálat is létezett. Ez azonban teljesen más tartalommal telt meg, mint a pogány népek katonai szolgálata.

4 Monoteizmus: egyistenhit

Mózes első könyvében, a Genézisben már a zsidó katonai lelkipásztori szolgálat nyomait fedezhetjük fel. A történet szerint mikor Ábrám megtudta hogy testvére, Lót fogságba esett, azonnal a segítségére sietett, és kiszabadította. Mikor visszatért győztesen, Jeruzsálem papja elé ment, aki megáldotta őt. "...megáldá őt, és mondá: áldja meg Ábrámot a fölséges Isten, ki az eget és a földet teremtette és áldott legyen a fölséges Isten, kinek segítségével kezdedben vannak ellenségeid".⁵ Ebben tisztán látható, hogy a katonákat a papok megáldották a csata után. Az ókori Izrael hadseregében is, mint minden más seregben, valamilyen módon biztosítani kellett a katonák vallási érzületének magas szinten tartását. Erre a szerepre a frigyláda volt hivatva. A katonák jelvényekkel, zászlókkal vették körül azt, csaták alkalmával pedig a seregek előtt vitték, ezzel próbálták biztosítani győzelmüket. Ami a pogány népeknél szokás volt, az a zsidó népnél törvény lett. Összegezve, a kereszténység a pogány szokásokat átvette, azokat megszentelve alkalmassá tette őket a keresztény normák szerinti használatra, az újszövetségi törvényekkel pedig kiegészítette azokat.

A Kr. u. 3-4. században a római hadseregben problémát okozott az a tény, hogy a katonák felekezeti hovatartozása elég megosztott volt. Az eredeti római vallás mellett megjelentek a keresztény hitre áttért római katonák, sőt, számuk egyre nőtt. A kereszténységnek gondja volt arra, hogy a keresztény hitre tért katonáknak lelki segítséget szolgáltatson. Erre azért volt nagy szükség, mert a keresztény katonákat üldözték, közülük nem egy mártírhalált halt. Néhányukat a kereszténységért tett cselekedeteikért szentté avattak haláluk után. A keresztény császári katonák lelkiismereti problémái megoldódtak akkor, amikor a kereszténység állami vallássá vált a Római Birodalomban, és a keresztény lelkiség teret kapott az egész római társadalomban, így katonák életében is. A Római Birodalom utolsó évtizedeiben az egyház a katonák között végrehajtott lelkipásztori tevékenységet már egy önálló intézményben fejthette ki. Konstantin római császár Kr.u. 313-ban kiadott császári parancsa minden légió számára egy táborigazgatót rendelt, egy pap állandó jelenlétével. Ez már a táborigazgatói szolgálat egyik alapkövének tekinthető.

Rendszeres katonalelkészi szolgálat kezdetei és kiteljesedése

A középkor első felének katonai lelkészetéről nagyon kevés adat maradt ránk. A Kr.u. IV. század közepén népvándorlás veszi kezdetét világszerte. Négy évszázadon keresztül népek, törzsek üzték egymást, népcsoportok tűntek fel és tűntek végleg el a történelem süllyesztőjében. Kelet-Ázsiától Nyugat-Európáig szinte teljesen elpusztult az a kultúra, amelyet a görögök és a rómaiak évezredek át alkottak. Sokszor úgy látszott, hogy ebben a kaotikus állapotban az élet is elpusztul. Voltak igehirdetők, akik dacolva a szinte lehetetlennel megpróbálták terjeszteni a keresztény eszmét, de végül ők is elkeveredtek a vonuló és kavargó népek sokaságában. Azért ne menjünk el szó nélkül munkásságuk mellett, mert nekik köszönhetjük, hogy mikor lecsendesedett az évszázados vihar, egy új élet lehetősége nyílt meg Európa és a világ előtt.

Hogy kik voltak az új világ követői, az elpusztult emlékekből már soha nem tudhatjuk meg. Földrajzi egységeként nagyon kevés forrás maradt fenn, melyből konkrét személyek nevei olvashatóak, de meg kell említenünk a britanniai Ágostont, az ír Patrikot, a magyar Adalbertet, vagy a Balkán Cyrilljét és Metódját. A teljesség igénye nélkül ezeknek a személyeknek köszönhető, hogy a háborúktól meggyengült Európa képes volt újra talpra állni, és fejlődésnek indulni. Az időközben kereszténnyé lett pogány népek előtt nem állt más példa, mint a letűnt Római Birodalom szervezeti felépítése. Utánozták a római császár, Konstantin példáját, akinek sikerült az államot és az egyházat együttműködésre bírni. Mivel a pogány népek államosságát az

5 Részlet: Genézis 14.,19-20

egyház teremtette meg, az államigazgatás sok területén érezhető volt az egyházi befolyásoltság. A katonák lelki igényeinek kielégítését is az egyház szervezte meg, de intézményességről ezen a szinten még nem beszélhetünk. A VIII. században Nagy Károly létrehozta a Frank Birodalmat, mellyel egységbe kovácsolta a régi Róma Itálián kívüli részeit. Átértékelődött a katonaság fogalma, nem volt mindenki katona, mint az elmúlt évszázadok alatt. Hűbérrendszer váltotta fel a római berendezkedést, a korlátlan hatalmú uralkodó helyett pedig megjelent a „primus inter pares”⁶, illetve később a választófejedelemek által választott császár.

Fegyveres szolgálatban csak annyi ember maradt, amennyi a belső rend fenntartásához, illetve egy esetleges külső támadás elhárításához kellett. Csak a keleten állított váraknak volt állandó őrőségük. Éppen ez a tagozódás teremtette meg a mai értelemben vett katonalelkészetet. A pap, mint a várórség szerves része, vagy a hadba vonuló sereg kísérelője jelenik meg, a vezér törzsében van a helye. A hadúr vagy hozza saját papját, vagy a pap önként kíséri csatába tartó híveit. A katonai lelkipásztori szolgálat történelmében fontos évszám 742. április 21., amikor megtartják az első német nemzeti zsinatot. A zsinat második kánonjában határozatot olvashatunk arról, miként szabályozzák a seregeket kísérő egyházi személyek tevékenységeit. Többek között szigorúan megtiltották a papoknak, hogy fegyveres harcban részt vegyenek, a hadsereget csak papi hivatásuk gyakorlása céljából kísérhetik. Határozatba foglalták továbbá, hogy milyen szintű hadseregszervezetnek milyen minősítésű, illetve milyen létszámú papi csoporttal kell rendelkeznie. Például minden seregpáncsoknak rendelkeznie kellett egy áldozópappal, aki jogosult a bűnbánó katona bűneit megítélni, és azokra megfelelő vezeklést kiróni. Ez a szabályozás azonban csak a háborús időszakra vonatkozott, békeidőben minden pap visszatért civil híveihez. Tehát megállapítható, hogy a korai középkor Európájában a katonai érdekvédelem vallási vonatkozásban csak háború esetén valósult meg.

A magyar nép igen tevékenyen kivette a részét a Kr.u-i első évszázadok vándorló-kalandozó életmódjából. Már a VII-VIII. században találkoztak a kereszténység nyugat-római, illetve keleti-bizánci formájával. Az államalapítás után első királyunk, Szent István vezetése alatt a magyar államvallás is a keresztény lett. Érthető módon Szent István nem egy új államszervezet felállításával próbálkozott, hanem egy már működő rendszert próbált átültetni saját országába. Teljes mértékben átvette Nagy Károly Frank Birodalmának szerkezeti felépítését, illetve a törvényeit, beleértve az egyház szerepét a katonák lelki ügyeinek ellátásában is.

Kezdetben minden a király tulajdonát képezte, többek között a katonák is. Így a királyi udvartartás gondoskodott róluk, illetve vezetőikről. Később azonban, mikor a nemeseknek a harcokban tett szolgálataiért földet adományozott az uralkodó, a föld védelmének a feladata is a tulajdonosra szállt. A birtokos saját birtokának védelme ezáltal egybeolvadt a hon védelmével. Nem tettek különbséget világi és egyházi birtokosok között, a nagyobb földdel rendelkező főpapoknak ugyanúgy bandériumot⁷ kellett tartaniuk, ezt a rendszert pedig bandériális honvédelemnek nevezték. Kun László király idejében, 1279-ben tartották a Budai zsinatot, melyben megtiltották a papoknak hogy háborúban részt vegyenek, kivéve ha védelemről van szó. Ebben az esetben is csak a katonák buzdításában játszhattak szerepet, fegyveres megmozdulásról szó sem lehetett részükről. Ennek ellenére elvárták a földbirtokos főpapoktól is, hogy a csapataikat külső támadás esetén rendelkezésre bocsássák. Ezekben az esetekben tehát az egyházi vezetők saját bandériumukat vezették csatába, és a hadúri teendőik mellett a katonalelkészi kötelességüket is elvégezték egyben.

A harcoló főpapok mellett említést kell tennünk a lovagrendekről is. Ezekben a harcoló

6 Primus inter pares: (latin) első az egyenlők között

7 Bandérium: harcoló jobbágyok csapata

lovagok mellett ott voltak a lovagrend papjai is. Az ő feladatuk is sokrétű volt.

A katonák lelki ápolása mellett ők végezték a sebesültek ellátását, vizsgáztatását, és halál esetén feladatuk volt az elhunyt eltemetése is teljes egyházi szertartással.

A lovagrendek mellett a hadseregek lelki gondozói a szerzetesek voltak, mint a főpapok segítői. A hűbéri kötelezettségből harcba vonuló, vagy ugyanezen okból zsoldosként felfogadott katonák lelki ápolását a szerzetesek végezték nagyobb számmal. Egyrészt sokkal többen voltak, másrészt pedig specifikusan csak erre a feladatra tudtak összpontosítani, szemben a hadvezetéssel is megbízott főpapokkal. A Hunyadiak korában a ferences szerzetesrend tűnt ki, mint kiemelkedő katonai lelkészi szolgálat. Sok csatában buzdították, támogatták lelkileg a csapatokat. A várnai csatában⁸ például nagyon sok volt az egy katonára jutó elesett ferences szerzetes, akik mindannyian, mint lelki támaszok vettek részt az ütközetben.

Meg kell említenünk Kapisztrán János nevét, aki mint ferences szerzetes, nagyon sok segítséget nyújtott mind lelki, mind anyagi téren a Hunyadiaknak a török elleni harcokban. Ő később a magyar honvédség védőszentje lett, majd munkásságának elismeréseként II. János Pál pápa a világ összes hadseregének és katonájának védőszentjévé választotta.

Ahogy a hadviselés fejlődött, beláthatóvá vált, hogy a katonai sorba kényszerített, békeidőben földműveléssel foglalkozó jobbágyok helyett sokkal célszerűbb hivatásos harcosokat alkalmazni. Ezért rohamosan nőtt a zsoldos hadseregek száma, és erre legjobb példa Mátyás király fekete serege volt. Teljes mértékben fizetett katonákról volt szó, akik háborúban harcoltak, békében pedig a háborúra próbáltak felkészülni. Mivel ők békeidőben is katonák voltak, szükségessé vált a mellettük szolgálatot teljesítő papokat is rendszeresen alkalmazni. Már nem volt elég a "háborúban tábori pap, békében civil lelkész" lét. Állandó papi szolgálatra volt szükség, amely minden időszakban a seregek rendelkezésére tudott állni. A zsoldos hadvezérek saját költségvetésük terhére fizették a tábori papokat, és gondjuk volt rá, hogy a fizetségük az átlagos katona zsoldjánál magasabb összeg legyen, elismerve ezzel szükségességüket a csapatok mellett.

A mohácsi vész utáni időszak jelentős változást hozott a katonai lelkészet életében. Ez volt az az időszak, mikor a katonák lelki gondozásába bekapcsolódtak a protestáns lelkészek is. Ennek oka a következő volt. Minél nagyobb számú volt a zsoldos hadsereg, annál sokrétűbb volt a katonák vallási hovatartozása. Így a más vallású katonák lelki ápolására is gondot kellett fordítani, ők ugyanúgy igényelték az egyházuk támogatását, mint a katolikus katonák. A magyar végvárakban és őrházakban a katolikus és protestáns vallású katonák már együtt teljesítették szolgálatot, így az ott lévő papoknak is a vallási megoszlás arányában kellett jelen lenniük. A lelki gondozást már nem kiváltságok alapján kaphatták, hanem azt a gyakorlati élet, illetve a várparancsnok döntötte el.

Összegezve, az elkövetkező évtizedekben nagyon színes népsokaságban kellett a katonai lelkészeknek helyt állniuk, a katonákat a vallásos élet felé irányítani. Ha minden ezer katonára is jutott egy tábori lelkész, akkor sem volt képes eredményesen helyt állni hivatásában, és ez a szemlélet nagyon hosszú ideig tartotta magát Magyarországon.

A katonalelkészi szolgálat a szerzetesi tevékenység egyik fő területe volt, és a szerzetesi rend megfelelő szellemi és anyagi hátteret biztosított a szolgálatban részt vevők részére. Bár indokolt lett volna erőfeszítéseket tenni egy seregen belüli, ám önálló szervezet létrehozására, ezzel mégsem foglalkozott senki.

Amíg a katonai hadvezetés bandériumokra és zsoldosokra, idényszerűségekre és szerződésekre épült, addig nem volt értelme annak, hogy a katonai lelkészi szolgálat intézményjellegét nyerjen.

8 1444-ben

Jelentősen megváltozott a helyzet az állandó hadsereg kialakulásával, mivel ezzel együtt a katonalelkészi szolgálat is elszakadt a szerzetesi élettől. A katonai és egyházi szemléletváltás időpontja nem esett egybe, azonban mindkettő a XVIII. században történt. Ekkor ugyanis megalakult a “császári-királyi” hadsereg (1715), illetve létrejött az önálló Apostoli Tábori Helynökség (1773), amely a tábori lelkészet első intézményesített formája volt.

Felhasznált irodalom

1. Borovi József: A Magyar Tábori Lelkészet Története Bp.,1992
2. Balogh-Secse-Varga: Vallások és a katonai szolgálat Bp., 1989
3. Szerdahelyi Csongor: Tábori lelkészek, katonapapok tegnap és ma. Új Ember, 1989.
4. Dr. Horváth László: Érdekvédelem egyetemi jegyzet ZMNE 2005